

*Robert Faracik, Włodzimierz Kurek,
Mirosław Mika, Robert Pawlusiński*

Uniwersytet Jagielloński

Turystyka w Karpatach Polskich w świetle współczesnych kierunków rozwoju

Wstęp

Wprowadzenie na początku lat 90. XX w. wolnorynkowego modelu rozwoju sektora turystycznego w Polsce zainicjowało systemowe zmiany w funkcjonowaniu miejscowości i regionów turystycznych. Przeobrażeniom uległy zarówno stosunki własnościowe w bazie turystycznej, tempo i kierunek jej rozwoju, charakter popytu turystycznego, jak również relacje przestrzenne pomiędzy obszarami recepcyjnymi a emisyjnymi ruchu turystycznego.

Zmiany w krajowym systemie turystycznym nie wynikają jedynie z rezultatów transformacji społeczno-gospodarczej. Na jego współczesne przeobrażenia w coraz większym stopniu wywierają wpływ efekty integracji państw członkowskich Unii Europejskiej. Skutki wejścia Polski do strefy Schengen są już obserwowane w miejscowościach turystycznych regionów przygranicznych, takich jak np. polskie Karpaty (Kurek, Mika 2008; Mika 2008, 2009).

Karpaty są jednym z głównych regionów turystycznych Polski (Warszyńska 1985, 1995). Od kilkunastu lat obraz turystyki na ich obszarze ulega znaczącym przeobrażeniom. Kierunek, wielkość i struktura ruchu turystycznego w coraz większym stopniu są uwarunkowane potrzebami mieszkańców miast położonych na północnym przedpolu Karpat. Wypoczynek długookresowy ustępuje turystyce weekendowo-świętecznej i jednodniowej. Obserwowana jest także ekspansja turystyki poza dotychczasowe, „tradycyjne” miejscowości i obszary turystyczne.

Celem artykułu jest przedstawienie głównych trendów i kierunków rozwoju turystyki na obszarze polskiej części Karpat, z punktu widzenia form turystyki, które mają największe znaczenie w strukturze ruchu turystycznego i które podlegają najbardziej wyraźnym przeobrażeniom, za takie uznano: turystykę wiejską, turystykę kulturową, turystykę zdrowotną i turystykę narciarską.

Turystyka wiejska

Turystyka wiejska ma w Karpatach długie tradycje, sięgające II połowy XIX w. (Warszyńska 1995). W okresie międzywojennym było już kilkadziesiąt wsi tzw. letniskowych, w których corocznie, w lecie wypoczywali letnicy, mieszkańcy miast. Korzystali oni najczęściej z oferowanych przez właścicieli gospodarstw rolnych pokoi oraz z wyżywienia. Gospodarze wykorzystywali własne produkty rolne – mięso, mleko, chleb, warzywa, owoce. Były to zatem w pewnym sensie gospodarstwa agroturystyczne, chociaż tak ich wtedy nie nazywano. W okresie międzywojennym najwięcej wsi letniskowych znajdowało się w rejonie Tatr (Poronin, Bukowina Tatrzańska, Kościelisko, Murzasichle), w Beskidzie Żywieckim (Zawoja, Rajcza, Koszarawa, Sól, Milówka, Zwardoń), w Beskidzie Śląskim (Wisła, Bystra Śląska, Bystra Krakowska, Mikuszowie) oraz w rejonie Pienin i doliny Popradu (Rytro, Czorsztyn).

Po II wojnie światowej wypoczynek na wsi był nadal popularny, mimo że zakłady pracy i Fundusz Wczasów Pracowniczych rozbudowywały bazę domów wypoczynkowych w atrakcyjnych regionach Polski. Były to tzw. wczasy pod gruszą dofinansowywane przez zakłady pracy. Nie zapewniały one jednak możliwości wypoczynku wszystkim potrzebującym.

Turystyka wiejska jest obecnie jednym z ważniejszych segmentów gospodarki turystycznej w Karpatach. Z jednej strony umożliwia sporej liczbie mieszkańców miast wypoczynek w czystym środowisku przyrodniczym i poznanie życia codziennego mieszkańców wsi, z drugiej zaś stymuluje rozwój ekonomiczny wsi, poprawiając warunki życia lokalnej społeczności. Jest także jedną z alternatywnych form wobec turystyki masowej, dominującej w niektórych częściach Karpat, zwłaszcza w rejonie Tatr, powodującej degradację cennych przyrodniczo obszarów. Turystyka wiejska jest ze wszech miar pożądanym kierunkiem turystyki i należy dążyć do jej większego rozwoju.

Głównymi czynnikami rozwoju turystyki wiejskiej w Karpatach są:

- atrakcyjność przyrodniczo-krajobrazowa,
- zachowana w dużym stopniu tradycyjna kultura ludowa,
- rozdrobnienie gospodarstw i wielokierunkowość ich produkcji,
- niewykorzystane zasoby mieszkaniowe wsi karpaccich,
- bezrobocie rzeczywiste i utajone, czyli niewykorzystany potencjał ludzki,
- działalność władz samorządowych, które we wszystkich gminach karpaccich uznają turystykę za jeden z priorytetowych kierunków rozwoju,
- możliwości pozyskania dotacji do działalności turystycznej ze środków UE,
- tradycyjny charakter gospodarstw rolnych i rozwój rolnictwa ekologicznego.

Nie ulega wątpliwości, że atrakcyjność przyrodnicza Karpat, jako obszaru górskiego, jest większa niż terenów nizinnych. Zachowało się tutaj więcej cennych przyrodniczo terenów (6 parków narodowych i 13 krajobrazowych), które są łatwo dostępne dla turystów wypoczywających na terenach wiejskich. Obszary górskie umożliwiają także uprawianie wielu form turystyki w sezonie letnim i zimowym. Gęsta sieć szlaków turystycznych umożliwia uprawianie turystyki pieszej, zaś szybko powstające stacje narciarskie – narciarstwa zjazdowego, klasycznego i snowboardingu.

Rozdrobnienie gospodarstw jest ważnym czynnikiem rozwoju turystyki wiejskiej. W Karpatach średnia powierzchnia gospodarstw rolnych jest mniejsza niż 3 ha. Gospodarstwa takie nie zapewniają możliwości utrzymania się przeciętnej rodziny. Dostarczają jedynie podstawowych artykułów spożywczych. Zmusza to rodziny wiejskie do poszukiwania innych źródeł dochodów, w tym także w usługach turystycznych. Rozdrobnienie gospodarstw i ich wielokierunkowość produkcji są też elementami atrakcyjności gospodarstw agroturystycznych. Niewątpliwie ich tradycyjny charakter, różnorodne zwierzęta hodowlane i rośliny uprawne stanowią o ich większej atrakcyjności niż gospodarstw wielkoobszarowych, wyspecjalizowanych w jednym kierunku produkcji czy to zwierzęcej, czy roślinnej.

Nadwyżki zasobów mieszkaniowych to skutek częstego na wsi zjawiska budowania domów wielopokoleniowych, o dużej powierzchni mieszkalnej, większej od potrzeb, budowanych z myślą o dzieciach, a z drugiej strony odpływu młodych mieszkańców wsi do miast. Tego typu budownictwo jest często spotykane na terenie Pogórza Karpackiego i Beskidów Zachodnich. Zasoby te można wykorzystać jako tzw. drugie domy, kwatery turystyczne i gospodarstwa agroturystyczne.

Bezrobocie na terenach wiejskich to skutek upadku, po wprowadzeniu gospodarki wolnorynkowej, wielu zakładów przemysłowych, w których zatrudnieni byli pracownicy mieszkający na wsi, czyli tzw. chłopi-robotnicy. W latach 70. XX w., w całej Polsce było ich około 3,5 mln, ale najwięcej w Polsce południowej. Tu bowiem znajdowało się najwięcej miejsc pracy w zakładach przemysłowych GOP-u, Krakowa i na terenie samych Karpat. Wśród bezrobotnych bądź utrzymujących się z małych gospodarstw rolnych mieszkańców wsi są też potencjalni pracownicy usług turystycznych.

Ważnym czynnikiem rozwoju i promocji turystyki jest działalność władz samorządowych. Przeglądając plany i strategie rozwoju gospodarczego gmin znajdujących się w obrębie Karpat, można stwierdzić, że prawie każda gmina ma w swoich założeniach rozwojowych również rozwój turystyki w oparciu o walory przyrodnicze i kulturowe.

Do rozwoju turystyki wiejskiej przyczyniają się już od kilkunastu lat programy Unii Europejskiej. W ramach programów przedakcesyjnych: PHARE, ISPA, SAPARD zostały wykorzystane środki na budowę dróg, ochronę środowiska, współpracę przygraniczną, transport, dywersyfikację działalności gospodarczej ludności wiejskiej, tworzenie infrastruktury na obszarach wiejskich i inne. Po przystąpieniu Polski do UE środki wykorzystywane są również na inwestycje w gospodarstwach rolnych, zalesianie gruntów, rozwój i ulepszanie infrastruktury

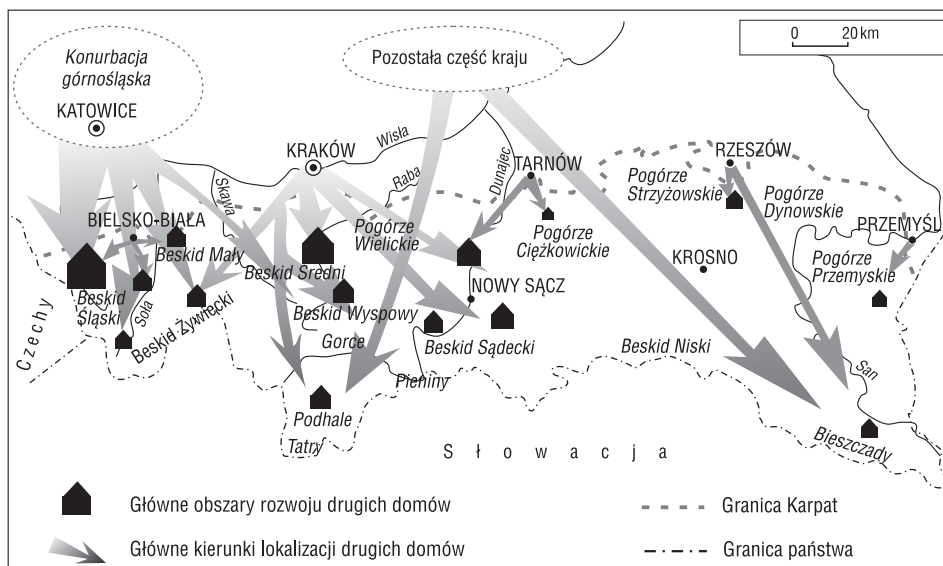
tury technicznej, różnicowanie działalności gospodarczej i wielokierunkowy rozwój wsi. Dotyczy to także rozwoju turystyki wiejskiej i agroturystyki. Należy dodać, że najwięcej środków mają do dyspozycji regiony najbardziej opóźnione gospodarczo w UE, do których należy województwo podkarpackie.

Karpaty zaliczają się do regionów o najlepszych warunkach do stosowania rolnictwa ekologicznego. Trzeba też dodać, że rolnictwo regionu karpackiego zawsze należało do najbardziej tradycyjnych i „ekologicznych”. Istota rolnictwa ekologicznego najogólniej polega na tym, że zamiast nawozów sztucznych, pestycydów, regulatorów wzrostu itp. stosuje się nawozy naturalne, a do zwalczania chorób, szkodników i chwastów – metody biologiczne. W żywieniu zwierząt stosuje się pasze z własnego gospodarstwa, bez antybiotyków i hormonów. Plony roślin przy takiej uprawie i wydajność zwierząt są znacznie niższe niż przy stosowaniu metod konwencjonalnych. Ponadto produkcja ekologiczna gospodarstw wymaga dużo większych nakładów pracy. Produkty uzyskiwane z rolnictwa ekologicznego odznaczają się za to wysoką jakością i należą do tzw. zdrowej żywności. Dzięki temu uzyskują znacznie wyższe ceny. Są bardzo cenione przez ludność miejską i znajdują coraz więcej zwolenników wśród turystów wypoczywających na terenach wiejskich.

Głównymi źródłami dochodów z turystyki wiejskiej są: wynajem kwater turystycznych i agroturystycznych oraz świadczenie usług żywieniowych. Gospodarstwa agroturystyczne oferują najczęściej całodzienne wyżywienie, wykorzystują przy tym własne produkty rolne. Niektóre gospodarstwa rolne, znajdujące się w miejscowościach turystycznych, uzyskują dochody ze sprzedaży produktów wytworzonych w gospodarstwie bezpośrednio turystom bądź zakładom gastronomicznym, znajdującym się na terenie wsi i w innych ośrodkach turystycznych (ziemniaki, warzywa, mięso, mleko, jaja, owoce). Jest to najbardziej opłacalna forma sprzedaży produktów z własnego gospodarstwa, ponieważ odbywa się bez pośredników.

Do najkorzystniejszych form turystyki wiejskiej należy promowana ostatnio agroturystyka, czyli wypoczynek w gospodarstwach rolnych. W obrębie Karpat znajduje się około 2400 gospodarstw agroturystycznych, najwięcej w województwie małopolskim, następnie podkarpackim i śląskim. Agroturystyka umożliwia wykorzystanie zasobów mieszkaniowych terenów wiejskich i produkowanej w gospodarstwie żywności. Gospodarstwa agroturystyczne są znacznie zróżnicowane pod względem standardu bazy wypoczynkowej, oferty kulturalnej i rekreacyjnej, charakteru produkcji rolnej itp. Są zrzeszone w organizacjach, które pomagają im w zakresie reklamy, pośrednictwa itp. Wydają specjalne katalogi, zawierające opis warunków wypoczynku, oferowanych usług, zdjęcia gospodarstw itp. Największe tego typu stowarzyszenie to Galicyjskie Gospodarstwa Gościnne.

Tereny wiejskie w Karpatach są miejscami koncentracji dużej liczby drugich domów. Należą one tu do najważniejszych rodzajów turystycznej bazy noclegowej. Szacuje się, że na obszarze polskich Karpat zlokalizowanych jest około 15 tys. indywidualnych domów pełniących funkcję rekreacyjną (Mika, Faracik 2008). Najwięcej drugich domów powstało w Beskidzie Śląskim, w Beskidzie

Ryc. 1. Przestrzenny model lokalizacji drugich domów w Karpatach Polskich
 Źródło: Mika, Faracik (2008).

Żywieckim, w Beskidzie Sąddeckim, Beskidzie Wyspowym, na Podhalu oraz w części pogórskiej Karpat (ryc. 1). Duża koncentracja tych obiektów występuje w dolinach rzecznych oraz nad Jeziorem Rożnowskim i Jeziorem Żywieckim. Ważnym obszarem koncentracji drugich domów jest także dolina Raby. Coraz więcej tego typu obiektów powstaje też nad jeziorami zaporowymi na Dunajcu, Sole i Sanie. W ostatnich latach rośnie zainteresowanie wykupem działek w Bieszczadach (szczególnie na terenie gminy Solina) i w Beskidzie Niskim, a także w innych obszarach Karpat i Pogórza Karpackiego. Właścicielami drugich domów są przede wszystkim mieszkańcy miast położonych u podnóża Karpat. Z uwagi na ogólnopolską rangę Karpat jako regionu wypoczynkowego, własne domy rekreacyjne na tym obszarze posiadają także mieszkańcy innych części kraju, szczególnie Warszawy (Mika, Faracik 2008).

Drugie domy są najczęściej budynkami nowymi i całorocznymi. Najważniejsze korzyści dla terenów wiejskich związane z powstawaniem drugich domów to:

- możliwości zatrudnienia w budownictwie, ogrodnictwie, wszelkich pracach domowych itp.,
- dochody uzyskiwane przez lokalne restauracje, sklepy itp.,
- dochody z podatków od nieruchomości (drugich domów) zasilające budżety gminne,
- dochody ze sprzedaży działek i budynków uzyskiwane przez mieszkańców wsi.

Budownictwo drugich domów jest współcześnie jednym z najważniejszych czynników urbanizacji turystycznej terenów wiejskich w Karpatach, co prowadzi do licznych konfliktów o charakterze przyrodniczym, przestrzennym i funkcjonalnym (Mika 2004). Niekorzystnym zjawiskiem związanym z budownictwem drugich domów jest m.in. to, że ich koncentracja wymaga instalacji kosztownych systemów odprowadzania ścieków, budowy linii energetycznych i wodociągowych oraz, w wielu wypadkach, budowy nowych dróg, których koszty są pokrywane najczęściej z budżetów gminnych.

Turystyka kulturowa

Jednym z ważniejszych kierunków aktywizacji turystycznej miejscowości karpackich staje się obecnie turystyka bazująca na dziedzictwie kulturowym i religijnym regionu. Wzrost zainteresowania władz regionalnych i lokalnych problematyką rozwoju turystyki kulturowej wiąże się z dążeniem do osiągnięcia korzyści dwojakiego rodzaju. Z jednej strony rozwój turystyki kulturowej ma prowadzić do ożywienia gospodarczego miejscowości karpackich o dużych walorach kulturowych, z drugiej zaś oczekuje się zmiany postaw wśród lokalnych społeczności wobec własnego dziedzictwa kulturowego, wyrażających się m.in. w większej dbałości o istniejące obiekty zabytkowe oraz większym zaangażowaniu w kultywowanie lokalnych zwyczajów, tradycji i rzemiosła.

Atrakcyjność kulturowa Karpat wiąże się ze złożoną historią tego obszaru, wielością grup etnicznych i religijnych zamieszkujących je w przeszłości i obecnie, a także dużym nagromadzeniem obiektów zabytkowych, w tym przede wszystkim zabytków budownictwa ludowego (Groch, Kurek 1995). W ogóle walorów kulturowych Karpat szczególne znaczenie przypada zwyczajom i sztuce ludowej (folklor), przez co region ten wyraźnie wyróżnia się spośród innych części kraju. Wartości kulturowe zachodniej części Karpat związane są z Góralami śląskimi, żywieckimi i babiogórskimi, w części środkowej – Podhalanami, Orawiakami, Spizakami, Góralami szczawnickimi, zaś we wschodniej – z Rusinami szlacheckimi oraz Łemkami (Maj 1995). Chociaż w ostatnich latach można wyraźnie zaobserwować tendencje do zaniku lokalnych zwyczajów i tradycji, to wciąż w wielu ośrodkach stanowią one mogą podstawę dla kształtowania turystycznej oferty kulturalnej regionu.

Kultura ludowa, chociaż w dużym stopniu przejawia tendencje do zaniku, jest ciągle ważnym elementem atrakcyjności Karpat. Do najcenniejszych zabytków materialnych należą dzieła budownictwa drewnianego, mające znaczenie ponadregionalne. Niektóre z nich zostały wpisane na listę dziedzictwa kulturowego UNESCO. W wielu miejscowościach kultywowana jest także tradycyjna sztuka ludowa. Organizowane są też imprezy folklorystyczne. Liczne są kapele ludowe, zespoły pieśni i tańca, podtrzymuje się również ginące zawody.

Głównymi ośrodkami turystyki związanej z poznawaniem folkloru są placówki muzealne typu skansenowskiego, wśród których największą popularnością cieszą się skanseny w Sanoku (90 tys. odwiedzających w 2007 r.), Nowym Sączu (40 tys.) oraz Zubrzyca Górnej (30 tys.). Oprócz nich działa kilka mniejszych

placówek, zazwyczaj będących ich filiami np. w Szymbarku, w Bystrzej. W ostatnich latach w skansenach podejmowane są intensywne działania skierowane na podniesienie ich atrakcyjności turystycznej, m.in. poprzez rozszerzenie ekspozycji muzealnej czy organizację imprez kulturalnych. Szczególnie aktywnie w tym zakresie działa Sądecki Park Etnograficzny, gdzie powstał nowy dział muzealny, tzw. Miasteczko Galicyjskie, stanowiące rekonstrukcję fragmentu zabudowy małomiasteczkowej, z placem rynkowym, ratuszem, obiektami użyteczności publicznej oraz kilkunastoma domami. Zespół ten obok funkcji muzealnej, będzie pełnił także funkcje hotelowo-konferencyjną oraz rozrywkowe. Podobny projekt przygotowano także w Sanockim Muzeum Budownictwa Ludowego. Prócz obiektów skansenowskich podejmowane są próby zachowania zabytkowych obiektów architektury ludowej w ich naturalnej lokalizacji (tzw. ekomuzea). Zaslugi w tym zakresie ma m.in. Fundacja Partnerstwo dla Środowiska, która zrealizowała dwa projekty tego typu w Karpatach, tj. Ekomuzeum w Lanckoronie oraz Ekomuzeum Babiej Góry.

Szczególnie interesujące z punktu widzenia folkloru ziem górskich jest Podhale, gdzie przywiązanie do tradycji lokalnych jest silnie kultywowane. Jednak element ten nie jest wyraźnie widoczny w ofercie turystycznej Zakopanego. Z architektonicznego punktu widzenia interesującą miejscowością jest Chochołów, który słynie z zabytkowej zabudowy drewnianej, wciąż użytkowanej przez mieszkańców.

Równie istotną rolę w promocji dziedzictwa kulturowego ogywiają tzw. żywe ośrodki folkloru, mimo że ich znaczenie turystyczne w ostatnich latach się zmniejsza. W Karpatach na szczególną uwagę zasługują: Koniaków, Istebna oraz Bobowa – słynące z koronkarstwa, Koszarawa, Pewel Mała – z produkcji drewnianych zabawek oraz wiele innych miejscowości, w których kultywowane jest kowalstwo artystyczne, rzeźby w drewnie czy garncarstwo. Masowy rozwój turystyki prowadzi do komercjalizacji niektórych tradycji kulturowych (np. koniakowskie stringi).

Folklor i zwyczaje mieszkańców Karpat eksponowane są także w ramach wydarzeń kulturalno-rozrywkowych. Imprezy te mają różną rangę – od wydarzeń międzynarodowych po lokalne, niektóre o długoletnich tradycjach. Warto zauważyć, że w ostatnich latach obserwuje się duży wzrost zainteresowania turystów uczestnictwem w wydarzeniach kulturalnych, przy czym największą siłę przyciągania mają imprezy odbywające się w znanych ośrodkach turystycznych. Ogółem w Karpatach odbywa się corocznie kilkadziesiąt imprez kulturalnych o zasięgu ponadlokalnym, prezentujących folklor i kulturę górali karpaccich.

Największą imprezą folklorystyczną w Karpatach jest Międzynarodowy Festiwal Folkloru Ziem Górskich, organizowany od 1968 r. w Zakopanem (sierpień), w którym biorą udział wykonawcy z całego świata. Towarzyszą mu kiermasze sztuki ludowej i degustacje potraw regionalnych. Do najważniejszych wydarzeń kulturalnych, o utrwalonej pozycji należy zaliczyć także Tydzień Kultury Beskidzkiej obejmujący cykl imprez kulturalnych odbywających się w kilku miejscowościach Beskidów, w tym m.in.: w Szczyrku, Wiśle, Żywcu, Makowie Podhalańskim oraz Istebnej. Dużą popularnością wśród turystów cieszą się także: „Parada Gazdowska” i „Gońba Kumoterska” w Białym Dunajcu (luty), „Góralski

Karnawał” w Bukowinie Tatrzańskiej (luty), „Święto Dzieci Gór” w Nowym Sączu (lipiec), „Pierścień Świętej Kingi” w Starym Sączu (lipiec), „Tatrzańskie Wici” w Zakopanem (lipiec), „Jarmark Podhalański” w Nowym Targu (sierpień), „Sabałowe Bajania” w Bukowinie Tatrzańskiej (sierpień), „Eurofolk na pograniczach” w Sanoku (sierpień), „Biesiada Karpacka” w Piwnicznej (wrzesień). Wśród imprez kulturalnych prezentujących folklor i tradycje innych grup etnicznych istotny walor dla turystów mają: „Łemkowska Watra” w Zdyni (lipiec), „Łemkowski Keremesz” w Olchowcu czy „Międzynarodowa Pielgrzymka Romów” do Limanowej, połączona z przeglądem romskich zespołów (wrzesień).

Oferta wydarzeń kulturalnych w Karpatach obejmuje także festiwale muzyczne, przeglądy artystyczne, a także inne imprezy nienawiązujące bezpośrednio do zwyczajów ludowych, stanowiące jednak duże atrakcje dla turystów. Do najbardziej renomowanych wydarzeń muzycznych zaliczyć można: „Dni Muzyki Karola Szymanowskiego” w Zakopanem, „Europejski Festiwal im. J. Kiepury” w Krynicy Zdroju, „Festiwal im. A. Didura” w Sanoku, „Sądecki Festiwal Organowy” w Nowym Sączu, „Starosądecki Festiwal Muzyki Dawnej” w Starym Sączu, „Baszta Jazz Festiwal” w Czchowie, „Festiwal Muzyki Sakralnej *Sacrum in Musica*” w Bielsku-Białej.

Współcześnie w promocji dziedzictwa kulturowego Karpat dla celów turystycznych szczególną uwagę zwraca się na tworzenie tematycznych szlaków i tras turystycznych (por. Ptaszycka-Jackowska 1995, Sikorska 2000). Kulturowe szlaki i trasy tematyczne powstają w rezultacie działań władz samorządowych oraz organizacji społecznych i stowarzyszeń. Działania tych instytucji mają zazwyczaj ograniczony zakres i koncentrują się głównie na aspekcie promocyjnym dziedzictwa kulturowego, nie obejmują natomiast prac związanych z przystosowaniem obiektów dla potrzeb ruchu turystycznego. Wiele obiektów na szlakach nie można oglądać wewnątrz, z uwagi na ograniczony do nich dostęp, często brakuje także odpowiedniego oznakowania. W efekcie szlaki i trasy tematyczne nie pełnią właściwej roli w aktywizacji turystyki kulturowej na obszarze Karpat.

Do końca 2008 r. Karpatach wytyczonych zostało kilkanaście tematycznych tras turystycznych nawiązujących do przeszłości tego regionu. Najwięcej szlaków kulturowych powstało w granicach województwa małopolskiego (10 kulturowych szlaków tematycznych), siedem w województwie podkarpackim i dwa w województwie śląskim. Zakres tematyczny szlaków jest dość zróżnicowany, często nawiązuje do problematyki religijnej, np. szlaki poświęcone Janowi Pawłowi II, szlaki kultury i religii żydowskiej, szlak ikon (Dolina Sanu, Dolina Oslawy), szlak łemkowski.

Spośród wszystkich tematycznych szlaków kulturowych w Karpatach Polskich najbardziej promowanym jest Szlak Architektury Drewnianej, łączący najcenniejsze zabytkowe objekty drewniane, świeckie i sakralne. Szlak ten przeznaczony jest dla turystyki samochodowej, łączna jego długość w granicach Karpat wynosi ok. 1400 km. Karpacka część Szlaku Architektury Drewnianej obejmuje 193 zabytki, w tym 153 kościoły i cerkwie. Na szlaku umiejscowionych zostało sześć zabytkowych kościołów wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa Przyrodniczego i Kulturowego UNESCO (Binarowa, Blizne, Dębno, Haczów, Lipnica Murowana, Sękowa). Koncepcja szlaku architektury drewnia-

nej zrodziła się w województwie małopolskim pod koniec lat 90. XX w. Mimo że szlak ten ma charakter ponadregionalny, wciąż jest promowany jako odrębna oferta turystyczna w granicach poszczególnych województw.

Niektóre karpackie szlaki tematyczne mają charakter międzynarodowy, wśród których podkreślić należy:

- Szlak Bursztynowy (rowerowy) - na trasie Budapeszt-Bańska Szczawnica-Kraków;
- Szlak Kraków-Morawy-Wiedeń (rowerowy) - na trasie Kraków-Wiedeń;
- Szlak Gotycki (samochodowy) - łączący zabytki gotyckie na polskim i słowackim Spiszu oraz na Podhalu;
- Szlak Naftowy (samochodowy) prowadzący z Polski na Ukrainę, łączący obiekty związane z tradycjami wydobywania ropy naftowej w Karpatach, w tym m.in. Skansen Przemysłu Naftowego w Bóbrce;
- Szlak Śladami Dzielnego Wojaka Szwejka (samochodowy i rowerowy), prowadzący z Czech przez Austrię, Węgry, Słowację i Polskę na Ukrainę;
- Szlak turystyczny śladami Aleksandra Fredry (samochodowy) - prowadzący od Zamku Kamieniec do Lwowa.

W turystyce kulturowej istotne znaczenie mają podróże religijne. Karpaty są regionem o bardzo bogatych i długotrwałych tradycjach pątniczych. Powstanie i rozwój większości ośrodków pielgrzymkowych w Karpatach Polskich związane jest z katolicyzmem. Łącznie w polskich Karpatach zlokalizowanych jest ponad 120 katolickich ośrodków pielgrzymkowych (Soljan 2002), przy czym mają one różną rangę i zasięg.

Ośrodkami pielgrzymkowymi o zasięgu międzynarodowym są, leżące w północnej części Karpat, Wadowice oraz Kalwaria Zebrzydowska. Ich współcześnie dynamiczny rozwój ściśle wiąże się z osobą papieża Jana Pawła II, który przyczynił się do popularyzacji tych ośrodków w kraju i zagranicą. Znaczenie Wadowic na mapie pielgrzymkowej Polski wiąże się bezpośrednio z miejscem jego narodzin. Natomiast o wzroście rangi Sanktuarium w Kalwarii Zebrzydowskiej zdecydował zespół różnych czynników. Z jednej strony jest to funkcja sakralna obiektu (miejsce kultu), z drugiej ściśle związki Sanktuarium z osobą Jana Pawła II. Istotne znaczenie ma także międzynarodowy walor kulturowo-architektoniczny obiektu potwierdzony wpisem kalwaryjskiego sanktuarium na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego UNESCO. Wadowice odwiedza rocznie około 1 mln turystów, a Kalwarię Zebrzydowską - ok. 1,5 mln osób.

Do ośrodków pielgrzymkowych w Karpatach o zasięgu krajowym należą jedynie Sanktuarium Matki Boskiej Fatimskiej na Krzeptówkach w Zakopanem. Pozostałe ośrodki pielgrzymkowe mają zasięg ponadregionalny lub regionalny. Do ważniejszych centrów pielgrzymkowych w tej grupie zalicza się m.in.: Dębowiec, Duklę, Kalwarię Paclawską, Limanową, Ludźmierz, Tuchów, Stary Sącz, Skoczów, Szczyrk, Wiktorówki. Od lat 90. XX w. obserwuje się znaczne ożywienie ruchu pielgrzymkowego do tych ośrodków (Jackowski 2000, 2003).

W strukturze narodowościowej ruchu pielgrzymkowego w Karpatach wyraźnie zaznacza się udział pątników ze Słowacji i z Czech, głównie z Moraw.

Warto w tym miejscu nadmienić, że turystyka pielgrzymkowa obok turystyki handlowej należy do głównych celów przyjazdów obywateli Słowacji do polskiej części regionu karpackiego.

Region karpacki jest także celem pielgrzymek wyznawców judaizmu. W ostatnich latach odrodziło się pielgrzymowanie chasydów (głównie ze Stanów Zjednoczonych i Izraela) do grobów cadyków. Najwięcej pielgrzymów przybywa do Nowego Sącza, Leska, Rymanowa Zdroju oraz do Bobowej (Jackowski 2003).

Turystyka zdrowotna

Karpaty należą wraz z Sudetami do głównych regionów uzdrowiskowych w Polsce. Współcześnie w Karpatach Polskich działa 12 uzdrowisk statutowych, których tradycje sięgają XVIII w., są to: Iwonicz Zdrój, Krynica, Muszyna (ze Złockim), Piwniczna Zdrój, Polańczyk, Rabka, Rymanów Zdrój, Szczawnica, Ustroń, Wapienne, Wysowa oraz Żegiestów Zdrój. Zasoby wód mineralnych pozwalają na prowadzenie lecznictwa uzdrowiskowego także w innych miejscowości, m.in.: Bochnia-Dębnik, Brzozów, Ciężkowice, Cisna, Folsz, Humniska, Hyżne-Nieborów, Lubatówka, Łomnica, Poręba Wielka, Rudawka Rymanowska, Rycerka Górna, Sól, Szczawa, Tylicz, Wierchomla i Zawoja.

Uzdrowiska karpackie dysponują łącznie około 15 tys. miejsc noclegowych dla kuracjuszy, z czego ponad 3 tys. oferuje Krynica – największy ośrodek karpacki, a zarazem trzeci co do wielkości w Polsce. Na kolejnych miejscach pod względem liczby miejsc sanatoryjnych znajdują się: Ustroń (ponad 2 tys. miejsc sanatoryjnych), Muszyna ze Złockim (około 1,9 tys.), Iwonicz-Zdrój (około 1,7 tys.) i Polańczyk (około 1,5 tys.). Najmniejszym z uzdrowisk jest Wapienne z około 70 miejscami noclegowymi.

Jednym z rezultatów transformacji gospodarczej w Polsce był spadek wielkości uzdrowiskowej bazy recepcyjnej. Zjawisko to miało także miejsce na obszarze Karpat. Szacuje się, że w latach 1985–1997 łączna liczba łóżek w polskich uzdrowiskach obniżyła się o 15%, a liczba kuracjuszy o 40% (Janusiewicz 1999). Przyczyniły się do tego między innymi przekształcenia własnościowe obiektów sanatoryjnych, w wyniku których często następowała zmiana profilu ich działalności z lecznictwa uzdrowiskowego na inną, np. hotelową.

W 2001 r. placówki lecznictwa uzdrowiskowego przyjęły na leczenie ogółem 592 tys. kuracjuszy, wśród których przeważali pacjenci leczeni stacjonarnie (84%). W strukturze kuracjuszy przeważały osoby dorosłe, których udział stale wzrasta w wyniku zwiększającej się liczby kuracjuszy pełnopłatnych. Zmniejsza się natomiast udział dzieci na skutek obniżenia wartości świadczeń kontraktowanych w uzdrowiskach dziecięcych (Pitrus 2004). Najwięcej kuracjuszy odwiedza Krynice, Ustroń i Iwonicz, a na kolejnych miejscach znajdują się uzdrowiska dziecięce – Rabka i Rymanów.

Funkcja lecznicza turystyki uzdrowiskowej realizowana jest w formie lecznictwa otwartego, polegającego na pobycie kuracjuszy i korzystaniu z zabiegów w zakładach przyrodolecznicznych – bezpłatnie, w ramach NFZ lub odpłatnie z własnych środków (Wołowicz, Duszyński 2003). Ze względu na stopniowo

malejącą liczbę „tradycyjnych”, bezpłatnych kuracjuszy, coraz większe znaczenie w turystyce uzdrowiskowej odgrywają osoby korzystające z usług leczniczych i fakultatywnych na zasadach komercyjnych. Do najczęściej proponowanych w uzdrowiskach form wypoczynku dla kuracjuszy pełnopłatnych zalicza się: pobyty lecznicze, wczasy wypoczynkowe, pobyty wypoczynkowe z programem odnowy biologicznej, turnusy kondycyjno-odchudzające, turnusy rehabilitacyjno-rekreacyjne, pobyty weekendowe, pobyty świąteczno-sylwestrowe, kolonie, zimowiska, zielone szkoły, a także szkolenia i konferencje oraz typowe usługi hotelowe.

W 1999 r. mechanizmy gospodarki rynkowej doprowadziły do przekształcenia Państwowych Przedsiębiorstw Uzdrowiskowych w jednoosobowe spółki Skarbu Państwa – spółki akcyjne i spółki z ograniczoną odpowiedzialnością. W 2001 r. sektor państwowy skupiał łącznie 48% miejsc noclegowych polskich uzdrowisk. Obecna koncepcja prywatyzacji uzdrowisk, opracowana przez Ministerstwo Skarbu Państwa, zakłada podział spółek uzdrowiskowych na trzy grupy:

- przedsiębiorstwa wyłączone z prywatyzacji (z uzdrowisk karpackich są to: Krynica-Żegiestów, Rymanów Zdrój i Ustroń);
- przedsiębiorstwa przeznaczone do prywatyzacji, przy czym Skarb Państwa zachowa większościowy pakiet akcji przez co najmniej 5 lat (w Karpatach: Horyniec Zdrój, Iwonicz Zdrój, Rabka i Wysowa);
- przedsiębiorstwa przeznaczone do prywatyzacji (np. położone na granicy Karpat – Swoszowice).

Uzdrowiska karpackie są w wielu przypadkach wielofunkcyjnymi ośrodkami turystycznymi, gdzie oprócz funkcji leczniczej dynamicznie rozwijają się różne formy turystyki związane z narciarstwem, rekreacją wodną, krajoznawstwem, wędrownkami po górach, sportami ekstremalnymi, wypoczynkiem weekendowym, drugimi domami itd. Częstokroć poziom rozwoju funkcji ogólnoturystycznej jest wyższy niż funkcji uzdrowiskowej – np. w Ustroniu, Krynicy, Piwnicznej, Rabce, Szczawnicy (Pitrus 2004). Uzdrowiska dysponują także rozwiniętą infrastrukturą sportowo-rekreacyjną, m. in.: wyciągami narciarskimi, torami saneczkowymi, sztucznymi lodowiskami, kortami tenisowymi, basenami, pływalniami, trasami rowerowymi i szlakami konnymi. Baza tego typu powstaje zarówno w obrębie części uzdrowiskowej miejscowości, jak również poza ich obrębem. Dobrze zagospodarowane turystycznie są uzdrowiska będące jednocześnie miastami (Krynica, Ustroń, Rabka, Iwonicz, Szczawnica, Piwniczna i Muszyna). Z kolei niski poziom wyposażenia w infrastrukturę turystyczną i inną usługową charakteryzuje uzdrowiska o charakterze osiedla wiejskiego (Wysowa, Wapienne, Żegiestów, Rymanów Zdrój i Polańczyk).

W okresie transformacji ustrojowej starania o odzyskanie majątku zagarniętego po II wojnie światowej rozpoczęli spadkobiercy właścicieli przedwojennych uzdrowisk prywatnych. Sprawa ta dotyczy m. in.: Swoszowic, Krynicy-Żegiestowa, Rabki Zdroju, Rymanowa Zdroju, Iwonicza Zdroju, Szczawnicy i Wysowej. W 2005 r. ponad 75% akcji Uzdrowiska Szczawnica przejęła spółka *Thermaleo*, utworzona przez spadkobierców rodziny Stadnickich, a w pozostałych przypadkach do rąk spadkobierców oddano jedynie pojedyncze obiekty uzdrowiskowe.

Kryzys tradycyjnego lecznictwa uzdrowiskowego obserwowany jest nie tylko w Polsce, ale także w innych krajach europejskich. Od przełomu lat 80. i 90. XX w. można zauważyć stale wzrastającą liczbę ośrodków „nowej” turystyki zdrowotnej określanych mianem *spa* i *wellness*. Oferty tego typu są szybko rozwijającym się kierunkiem działalności komercyjnej coraz większej liczby obiektów uzdrowiskowych i turystycznych także w Polsce. W Karpatach Polskich obiekty turystyki *spa* i *wellness* powstają zarówno w obrębie części uzdrowiskowych, jak i poza nimi.

Główną grupę obiektów turystyki związanej z odnową biologiczną stanowią hotele *spa* (Mika, Pawlusiński 2006). Podstawą ich działalności jest oferta w formie kilkudniowych pobytów (od dwóch do siedmiu dni), w trakcie których oferowana jest klientom grupa zabiegów kosmetycznych, relaksujących, kondycyjnych, często z wykorzystaniem technik niekonwencjonalnych. W obrębie Karpat można wskazać trzy obszary rozwoju hoteli *spa* (Mika, Pawlusiński 2006):

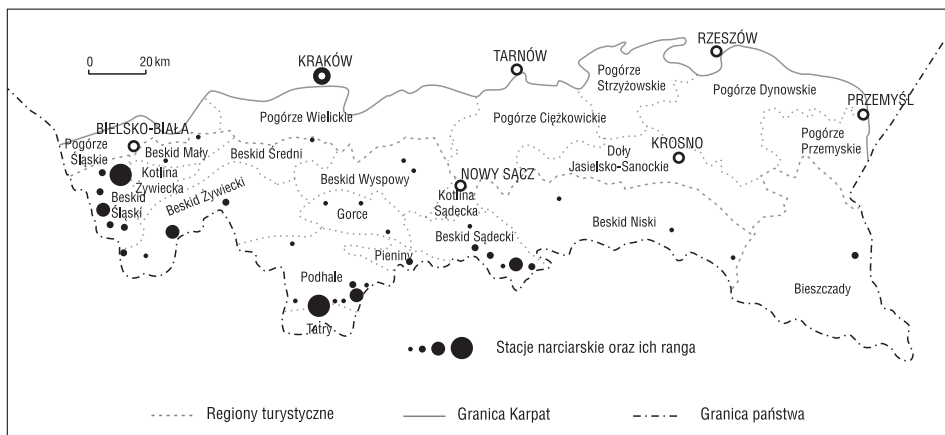
- tradycyjne miejscowości turystyczne Beskidu Śląskiego – Szczyrk, Ustroń, Wisła oraz Bielsko-Biała ze strefą podmiejską,
- Zakopane i jego otoczenie,
- miejscowości turystyczno-uzdrowiskowe Beskidu Sądeckiego – Krynica, Muszyna oraz stacje narciarskie Wierchomla i Rytro.

Kolejną grupę stanowią obiekty noclegowe oferujące wybrane usługi *spa/wellness* oraz związane z nimi salony *spa*. Nie oferują one kompleksowych pakietów pobytowych jak hotele *spa*, a jedynie wybrane usługi. Obiekty tego typu zlokalizowane są w głównych regionach turystycznych Karpat, a więc: zachodnia część Beskidów, Zakopane, Beskid Sądecki, Bieszczady (m.in. Polańczyk), strefa wypoczynku podmiejskiego Krakowa.

Zabiegi o charakterze odnowy biologicznej prowadzone są także w tzw. grotach solnych. Obiekty te świadczą usługi z zakresu inhalacji solankowych, a zlokalizowane są głównie w miejscach koncentracji ruchu turystycznego – np. dzielnice uzdrowiskowe lub centra miejscowości turystycznych. Spośród wszystkich obiektów określających się jako *spa* i *wellness*, grotki solne oferują najwęższy zakres usług. Wśród uzdrowisk karpaccich grotki solne zlokalizowane są m.in.: w Iwoniczu Zdroju, Krynicy, Muszynie, Polańczyku, Rymanowie Zdroju i w Ustroniu.

Turystyka narciarska

Współcześnie jednym z najbardziej dynamicznych zjawisk turystycznych w polskiej części Karpat jest rozwój turystyki narciarskiej. Na koniec 2008 r. infrastruktura narciarska liczyła 557 wyciągów oraz 587 tras zjazdowych, o łącznej długości 370,9 km (Mika 2009). W porównaniu z początkiem lat 90. XX w. liczba wyciągów zwiększyła się prawie trzykrotnie. Spośród karpaccich regionów turystycznych najlepiej rozwinięta infrastruktura narciarska występuje w regionie zakopiańskim (Tatry i Podhale) oraz w Beskidzie Śląskim. Pod względem poziomu rozwoju bazy narciarskiej stale wzrasta ranga Beskidu Sądeckiego, gdzie od kilkunastu lat prowadzone są duże inwestycje narciarskie.

Ryc. 2. Stacje narciarskie w Karpatach Polskich
 Źródło: Mika (2009).

Wyciągi narciarskie zlokalizowane są w 133 miejscowościach karpackich (górkich i pogórkich), z których jedynie 37 ma charakter stacji narciarskiej (ryc. 2). Stacje te, w zależności od poziomu rozwoju infrastruktury narciarskiej i noclegowej mają różną rangę. Pierwszoplanowe miejsce wśród nich zajmują Zakopane i Szczyrk, które od lat 70. XX w. dysponują najlepszą bazą dla uprawiania narciarstwa. Tereny narciarskie w Tatrach, jako jedyne w Polsce oferują warunki alpejskie, gdzie pokrywa śnieżna umożliwia jazdę na nartach od października do końca kwietnia. Miejscowości te, w związku ze stosunkowo dużym napływem turystów z Rosji i Ukrainy od lat 90. XX w., urosły do rangi międzynarodowych stacji narciarskich.

Wysokim poziomem rozwoju bazy narciarskiej dysponują także: Wisła (Beskid Śląski), Korbeltów (Beskid Żywiecki), Krynica (Beskid Sadecki) oraz Bukowina Tatrzańska (Podhale). Miejscowości te można uważać za główne regionalne centra narciarskie o randze ogólnopolskiej, które stanowią konkurencję dla Szczyrku i Zakopanego. Pod względem turystycznym, Wisła i Krynica są ośrodkami wielofunkcyjnymi, a rozwój i modernizacja infrastruktury narciarskiej w latach 90. XX w. znacząco przyczyniły się do intensyfikacji ruchu turystycznego w sezonie zimowym i lepszego wykorzystania obiektów noclegowych, a tą drogą do wzrostu ekonomicznych korzyści z rozwoju turystyki.

Ważne miejsce w systemie karpackich stacji narciarskich zajmują także: Białka Tatrzańska, Brenna, Istebna, Koniaków, Piwniczna, Szczawnica, Tylicz, Ustroń, Ustrzyki Dolne, Wierchomla, Zawoja i Zwardoń. Rozwój turystyki narciarskiej w tych miejscowościach ograniczają warunki orograficzne, klimatyczne, komunikacyjne lub inne uwarunkowania lokalne, np. obszary chronione (Zawoja).

Uzupełnieniem powyższych stacji narciarskich jest grupa 19 miejscowości, w których zlokalizowanych jest po kilka wyciągów, są to: Chyrowa, Jurgów, Karlików, Kluszkowce, Laskowa, Limanowa, Małastów, Małe Ciche, Między-

Tab. 1. Zagospodarowanie dla narciarstwa zjazdowego w regionach turystycznych Karpat Polskich (stan na XII 2008)

Region	Liczba wyciągów	Długość wyciągów [m]	Liczba tras	Długość tras [m]
Beskid Mały	12	4745	14	7290
Beskid Niski	28	12050	31	21710
Beskid Sądecki	87	40014	94	47673
Beskid Śląski	110	53735	108	88140
Beskid Średni	6	3886	6	4260
Beskid Wyspowy	11	6280	10	8120
Beskid Żywiecki	58	28705	69	51040
Bieszczady	29	15410	35	21680
Gorce	26	10670	28	16755
Kotlina Żywiecka	1	300	1	300
Pieniny	13	5017	15	9980
Pogórze Karpackie	31	10116	31	11730
Tatry i Podhale	145	59756	145	82291
Razem	557	250 684	587	370 969

Źródło: Mika (2009).

brodzie Żywieckie, Murzasichle, Myślenice, Niedźwiedź, Rabka Zdrój, Rycerka Dolna, Rytro, Rzyki, Spytkowice, Szczawnik i Witów. Ośrodki te mają rangę lokalną, regionalną lub funkcjonują przy większych stacjach narciarskich, np. na Podhalu. Oferują uprawianie narciarstwa mieszkańcom okolicznych miejscowości i przyjezdnym turystom.

Aż 96 miejscowości w polskich Karpatach dysponuje po jednym lub dwóch wyciągach narciarskich, głównie w postaci wyciągów orczykowych. Urządzenia te służą przede wszystkim lokalnym społecznościom.

Z punktu widzenia technicznego przeważają wyciągi naziemne (orczykowe i talerzykowe) – 509 obiektów (91,4%) i dwie koleje linowo-terenowe (Zakopane/Gubałówka i Międzybrodzie Bialskie/Góra Żar); pozostałe to wyciągi krzeselkowe (43), dwie koleje gondolowe (na Szyndzielnię w Beskidzie Śląskim i na Jaworzynę Krynica w Beskidzie Sądeckim) i jedna kabinowa (na Kasprowy Wierch w Tatrach).

Największymi nowo powstałymi ośrodkami narciarskimi w polskiej części Karpat są położone w Beskidzie Sądeckim – „Jaworzyna Krynica” (kolej gondolowa, 10 wyciągów, 7,5 km tras) oraz „Dwie Doliny Muszyna-Wierchomla” (10 wyciągów, 15 km tras). Nowe, lecz mniejsze ośrodki powstały w Szczawnicy, w Kluszkowcach k/Czorsztyna, w Białce Tatrzańskiej, w Limanowej, w Laskowej k/Limanowej, w Jurgowie. Niewielkie ośrodki rozpoczęły działalność na obszarze Bieszczadów i Beskidu Niskiego (Mika 2009). W minionych kilkunastu latach rozbudowano także sieć niewielkich wyciągów w strefie pogórskiej (31), zlokalizowanych głównie w strefach podmiejskich miast położonych

u podnóża Karpat. Zagospodarowanie i utrzymanie stoków narciarskich poza obszarami górskimi pozwala powszechne stosowanie dużej sprawności urządzeń do sztucznego naśnieżania.

Nowe zespoły urządzeń do uprawiania narciarstwa stają się poważną konkurencją dla ośrodków tradycyjnych. Choć atrakcyjność ośrodków tradycyjnych wynika z urozmaiconych i widokowych tras, zróżnicowanych pod względem trudności oraz z rozwiniętej bazy noclegowej i gastronomicznej, to jednak zaletą nowo powstających ośrodków jest ich nowoczesne wyposażenie, a także często dobra dostępność komunikacyjna oraz brak zatłoczonych tras i swoboda parkowania (Mika, Krzesiwo, Krzesiwo 2007).

Czynniki i kierunki rozwoju

Oprócz rozwoju ilościowego urządzeń i ośrodków narciarskich następuje także proces ich transformacji funkcjonalnej i zmiany jakościowej. Z ogółu zjawisk przestrzennych, społecznych i gospodarczych związanych z obecnym rozwojem bazy narciarskiej w polskiej części Karpat można wskazać te, które decydują o jego charakterze, zakresie i kierunkach, są to (Mika 2009):

- rozbudowa infrastruktury narciarskiej w nowych miejscowościach, bez tradycji narciarskich,
- lokalizacja nowych wyciągów w strefach podmiejskich miast,
- tworzenie nowych wysokiej jakości i modernizacja starych urządzeń do transportu narciarzy po stokach,
- wydłużenie szczytu turystycznego sezonu zimowego w wyniku administracyjnych decyzji o swobodzie wyboru terminu szkolnych ferii zimowych,
- funkcjonowanie części stacji narciarskich w warunkach konkurencji ze strony innych ośrodków krajowych i zagranicznych,
- rozszerzanie oferty ośrodków narciarskich o usługi odnowy biologicznej, m.in. z wykorzystaniem wód geotermalnych,
- upowszechnienie stosowania urządzeń do sztucznego dośnieżania tras narciarskich,
- upatrywanie w rozwoju turystyki narciarskiej czynnika pobudzenia aktywności gospodarczej w miejscowościach górskich borykających się ze skutkami transformacji społeczno-gospodarczej,
- tworzenie nowych ośrodków narciarskich na podstawie wspólnotowych inicjatyw lokalnych.

Równoległe z zagospodarowaniem nowych terenów dokonywano modernizacji bazy już istniejącej. Modernizacji podlegają przede wszystkim zdekapitalizowane i złej jakości wyciągi talerzykowe i orczykowe, które są zastępowane przez ich nowoczesne wersje lub wieloosobowe wyciągi krzeselkowe. Poszerzane są i łączone w miarę możliwości, trasy zjazdowe, wprowadza się system karnetów. Poważnym czynnikiem poprawy stanu urządzeń narciarskich było wprowadzenie w 2003 r. prawnych regulacji w zakresie technicznych warunków budowy nowych wyciągów, w których położono nacisk na wysoką jakość

wykonania tych instalacji oraz bezpieczeństwo użytkowników. Do największych inwestycji modernizacyjnych w ostatnich latach należy zaliczyć przebudowę kolei z Zakopanego (Kuźnic) na Kasprowy Wierch.

Współcześnie ważnym czynnikiem modernizacji ośrodków narciarskich jest konkurencja ze strony innych ośrodków – polskich, a także słowackich i czeskich. Zagadnienie to jest w Karpatach Zachodnich jeszcze słabo rozpoznane, szczególnie w wymiarze międzynarodowym. Wydaje się jednak, że wraz z poprawą dostępności komunikacyjnej stacji słowackich z terytorium Polski (krótszy czas dojazdu) można się liczyć z przecignięciem znacznej liczby polskich narciarzy. Z drugiej strony zaś, przy tak dużym nagromadzeniu i zróżnicowaniu bazy narciarskiej (133 miejscowości w części polskiej Karpat i około 100 w części słowackiej) wpływ na zachowania i decyzje popytowe wśród turystów-narciarzy będzie miało wiele różnych czynników.

Jednym ze sposobów budowania przewagi konkurencyjnej są propozycje łączenia narciarstwa z innymi formami rekreacji, przede wszystkim z odnową biologiczną. Zabiegi o charakterze *spa* i *wellness* proponowane są w różnych obiektach (m.in. noclegowych) jako uzupełnienie oferty dla narciarzy. Powstaje coraz więcej ośrodków specjalizujących się w ofercie typu *ski&spa*, np. Szczyrk, Wisła, Wierchomla, Rytro, Krynica, Zakopane (Mika 2009). Od początku XXI w. w coraz większym zakresie wykorzystuje się w Polsce na cele turystyczne wody geotermalne. Stosunkowo łatwo dostępne zasoby tych wód występują na Podhalu i w tym regionie coraz większa liczba obiektów turystycznych opiera swój rozwój na łączeniu narciarstwa z wodami termalnymi (np. Zakopane, Bukowina Tatrzańska). Duże znaczenie dla rozwoju tego typu oferty w polskich ośrodkach mają wzorce funkcjonowania ośrodków słowackich.

Nowym kierunkiem jest zagospodarowanie terenów narciarskich pod kątem sezonu letniego, poprzez budowanie w ich obrębie różnych urządzeń sportowo-rekreacyjnych, jak całoroczne tory saneczkowe (rollercoastery), koleжки górskie, trasy rowerowe, motocrossowe, platformy widokowe, parki linowe itp. Takie prekursorskie rozwiązania wprowadzono w minionych latach m.in.: w Ustroniu (Beskid Śląski), Międzybrodzu Bialskim (Beskid Mały), Kluszkowcach (Gorce), a także w słowackich Beskidach Kisuckich (Wielka Racza) i w czeskich Beskidach Śląsko-Morawskich (Mosty k/Jabłonkowa) (Mika 2008). Będą one zapewne w przyszłości powielane w innych miejscowościach narciarskich.

Na wykorzystanie infrastruktury turystycznej w ośrodkach narciarskich pozytywnie wpłynęło wydłużenie okresu ferii zimowych. Wprowadzona w końcu lat 90. XX w. możliwość wyboru terminu ferii zimowych dla dzieci i młodzieży w poszczególnych województwach spowodowała poprawę wielkości i sezonowości wykorzystania bazy turystycznej. Obecnie sezon zimowy trwa bez przerwy od Świąt Bożego Narodzenia do końca lutego, co oznacza wydłużenie szczytu sezonu zimowego do 2,5 miesiąca (Mika, Krzesiwo, Krzesiwo 2007).

Inwestycje w infrastrukturę dla narciarstwa alpejskiego przynoszą stosunkowo szybki zwrot poniesionych nakładów finansowych. Z tego względu obserwuje się duże zainteresowanie ze strony inwestorów tą formą inwestowania. Zainteresowanie inwestowaniem w turystykę narciarską, jako dochodową

formę turystyki, przybrało w minionych latach także formę wspólnotowych inicjatyw społeczności lokalnych. Nowe ośrodki narciarskie budowane przez grupy lokalnych przedsiębiorców powstały głównie na Podhalu, np. w Jurgowie i w Czarnej Górze. Nie są to jednak przedsięwzięcia prowadzone na dużą skalę, np. w Jurgowie koszt inwestycji, w której partycypuje 240 osób wyniósł 12 mln PLN. Dla porównania wartość wszystkich inwestycji w bazę narciarską w Zakopanem od 1990 r. wyniosła około 450 mln PLN, dlatego wciąż potrzebni są inwestorzy zdolni ponieść wysokie nakłady finansowe oraz wsparcie ze strony funduszy unijnych. Największą prywatną inwestycją narciarską minionych lat była rozbudowa stacji Muszyna-Wierchomla w Beskidzie Sądeckim, o wartości 40 mln PLN, przy udziale finansowym funduszy europejskich na poziomie około 33%. Zainteresowanie rozwojem turystyki narciarskiej obserwuje się także wśród przedstawicieli władz samorządowych gmin karpackich, którzy w masowej turystyce narciarskiej widzą czynnik wspomagający lokalny rozwój społeczno-gospodarczy (Mika 2009).

Bariery rozwoju

Tempo rozwoju bazy dla narciarstwa byłoby znacznie szybsze, gdyby nie wiele barier o charakterze prawnym, własnościowym, funkcjonalnym i przyrodniczym. Wśród głównych ograniczeń rozwoju tego sektora turystyki w regionie karpackim można wskazać:

- rozwój sieci obszarów chronionych Natura 2000,
- brak wystarczających środków finansowych w budżetach gmin na inwestycje w narciarstwo i infrastrukturę towarzyszącą,
- sytuacje konfliktowe wokół narciarstwa w dużych stacjach narciarskich,
- brak regulacji prawnych porządkujących relacje między właścicielami gruntów a gestorami urzędzeń narciarskich,
- niestabilność pokrywy śnieżnej (Mika 2009).

Obszary Natura 2000 jako forma ochrony przyrody wprowadzona została do polskiego prawa ochrony przyrody w 2004 r. Do końca roku 2008 zatwierdzono 364 obszary ochrony siedliskowej pokrywające 8,1% powierzchni kraju, w tym znaczną część obszaru Karpat Polskich. Oprócz nich wytypowano także potencjalne obszary do objęcia ochroną (tzw. *shadow list*), wobec których także stosowane są procedury ochronne. W rezultacie wprowadzenie tej formy ochrony przyrody wstrzymano bądź ograniczono zakres kilku dużych inwestycji narciarskich w Beskidzie Śląskim, w Beskidzie Żywieckim i w Beskidzie Sądeckim. Dużą aktywność wykazują pozarządowe organizacje ekologiczne, działające przeciwko rozbudowie systemu tras i wyciągów narciarskich na obszarach cennych przyrodniczo oraz w ich sąsiedztwie.

Tradycyjne stacje narciarskie często borykają się z wieloma, przez lata nawarstwiającymi się i nierozwiązanymi problemami, które obniżają ich atrakcyjność w oczach turystów i stanowią zagrożenie dla dalszego rozwoju turystyki narciarskiej (Mika, Krzesiwo, Krzesiwo 2007). W wielu wypadkach przybierają

one formę konfliktów pomiędzy właścicielami gruntów a gestorami wyciągów narciarskich (Szczyrk, Zakopane-Gubałówka) oraz wokół ekologicznych ograniczeń inwestycji narciarskich między inwestorami lub władzami lokalnymi a organizacjami ekologicznymi.

Problemy funkcjonalne, przestrzenne i organizacyjne mają zróżnicowany przebieg i natężenie w różnych miejscowościach turystycznych. Ich występowanie w dużej mierze zależy od specyfiki uwarunkowań lokalnych oraz od roli, jaką pełni turystyka w strukturze funkcjonalnej tych miejscowości. Dotyczą jednak zdecydowanej większości ośrodków o rozwiniętej lub rozwijającej się infrastrukturze narciarskiej w Polsce. Istotnym brakiem jest niewypracowanie politycznego porozumienia w kwestii tzw. ustawy śniegowej.

Poważnym utrudnieniem i zagrożeniem dla dalszego rozwoju narciarstwa zjazdowego w polskich Karpatach są zmieniające się warunki klimatyczne i wynikająca z nich niestabilność występowania pokrywy śnieżnej, a także niedobór odpowiednich stoków, pod względem nachylenia i długości. Większość inwestycji w polskiej części masywu zlokalizowana jest na wysokości poniżej 1500 m. n.p.m., gdzie od kilkunastu lat występują problemy z trwałością zalegania pokrywy śnieżnej. Jak dotychczas nie prowadzono szczegółowych badań klimatycznych na ten temat. Niestabilność pogodowa i koszt „produkcji śniegu” wpływają na opłacalność funkcjonowania ośrodków narciarskich, a tym samym na wysokość opłat za korzystanie z urządzeń przez narciarzy.

Mimo wskazanych ograniczeń i barier, można oczekiwać dalszego rozwoju bazy dla narciarstwa w Karpatach Polskich. Decydującą rolę będzie odgrywało komercyjne znaczenie turystyki narciarskiej oraz jej silne powiązanie z innymi sektorami turystyki i gospodarki lokalnej (Mika 2009). Rozwojem tej formy turystyki będą zainteresowane także władze lokalne ze względu na oczekiwane korzyści gospodarcze i społeczne. Z kolei nieuniknione w rezultacie integracji europejskiej wejście polskich ośrodków narciarskich w sytuację gry konkurencyjnej z ośrodkami słowackimi i czeskimi, „wymusi” na gestorach dalsze zabiegi modernizacyjne, przyczyni się do podniesienia jakości oferowanych usług i zintensyfikuje proces ich specjalizacji.

Zakończenie

Przedstawione kierunki rozwoju wybranych form turystyki na obszarze polskiej części Karpat nie wyczerpują problematyki przekształceń w tym regionalnym systemie turystycznym. Do innych ważnych zagadnień, które wymagają odrębnego omówienia można zaliczyć m.in.: przeobrażenia w górskiej turystyce pieszej, rozwój turystyki na obszarach chronionych, głównie w parkach narodowych, transgraniczną turystykę handlową, transformację obszarów zagospodarowanych wokół zbiorników wodnych, rozwój specjalistycznych form turystyki i rekreacji, a także turystykę tranzytową i jej zaplecze infrastrukturalne.

Współczesne spojrzenie na rozwój turystyki w całym regionie Karpat Zachodnich nie może ograniczać się do analizy warunków i czynników wewnętrznych (wewnątrzkrajowych) (Klamár 2008, Mika 2008). Tworząca się sieć

transgranicznych powiązań społecznych i gospodarczych pomiędzy obszarami i miejscowościami turystycznymi położonymi po polskiej, słowackiej i czeskiej stronie Karpat wymaga nowego podejścia badawczego oraz poszukiwania związków przyczynowo-skutkowych w relacjach funkcjonalnych w szerszym kontekście uwarunkowań.

Zachodzące przemiany w turystyce w Zachodnich Karpatach otwierają także nowe pola badawcze w geograficznych studiach nad turystyką, które dotyczą m.in. takich zagadnień jak: konkurencyjność miejscowości turystycznych, regionalna konkurencja przedsiębiorstw sektora turystycznego (także w wymiarze transgranicznym) czy konkurencyjność a komplementarność turystycznej oferty regionalnej. Znaczenie tych badań wynika także z faktu, że turystyka w minionych kilkunastu latach stała się ważnym czynnikiem rozwoju (wzrostu) społeczno-gospodarczego wielu miejscowości karpackich, a jej rola z roku na rok będzie wzrastać.

Literatura

- Jagusiewicz A., 1999, *Problemy funkcjonowania lecznictwa i turystyki w uzdrowiskach*, Rynek Turystyczny, 13-14, 19-21.
- Jackowski A., 2003, *Święta przestrzeń świata. Podstawy geografii religii*, Wyd. UJ, Kraków.
- Jackowski A., 2000, *Turystyka religijna na Podkarpaciu*, [w:] *Kierunki aktywizacji gospodarczej przez turystykę na obszarach przygranicznych*, Materiały z międzynarodowej konferencji w dniach 20-21 marca 2000 r., Urząd Marszałkowski Województwa Podkarpackiego, Starostwo Krośnieńskie, Krosno.
- Groch J., Kurek W., 1995, *Turystyka*, [w:] J. Warszńska (red.), *Karpaty Polskie. Przyroda, człowiek i jego działalność*, UJ, Kraków.
- Klamár R., 2008, *Slovakia and the analysis its disparities*, Folia Geographica, Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Presoviensis, 12, Prešov, 145-163.
- Kurek W., 2004, *Turystyka na obszarach górskich Europy. Wybrane zagadnienia*, IGiGP UJ, Kraków.
- Kurek W., 2008, *Tourism in Polish Carpathians in the political transition time*, [w:] J. Wyrzykowski (red.), *Conditions of the foreign tourist development in Central and Eastern Europe, Tourism in geographical environment*, 10, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław, 295-302.
- Kurek W., Mika M., 2008, *Miejscowości turystyczne w dobie konkurencji (na przykładzie Polskich Karpat)*, [w:] G. Golebski (red.), *Turystyka jako czynnik wzrostu konkurencyjności regionów w dobie globalizacji*, Wyd. AE Poznań, Poznań, 219-228.
- Maj M., 1995, *Kultura ludowa*, [w:] J. Warszńska (red.), *Karpaty Polskie. Przyroda, człowiek i jego działalność*, UJ, Kraków.
- Mika M., Pawlusiński R., 2006, *Some problems of the development of spa & wellness services in the Polish Carpathian Mountains*, [w:] J. Wyrzykowski (red.), *Conditions of the foreign tourist development in Central and Eastern Europe, Contemporary Models of Spa Tourism*, 9, Institute of Geography and Regional Development UV, Wrocław, 61-73.

- Mika M., 2004, *Turystyka a przemiany środowiska przyrodniczego Beskidu Śląskiego*, IGiGP UJ, Kraków.
- Mika M., 2008, *Tourism on the Polish-Czech-Slovak borderland in the light of contemporary development trends*, [w:] J. Wyrzykowski (red.), *Conditions of the foreign tourist development in Central and Eastern Europe, Tourism in geographical environment*, 10, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław, 325–334.
- Mika M., 2009, *Ski tourism in the Polish Carpathians – present state and issues of development*, *Folia Geographica, Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Presoviensis*, (w druku).
- Mika M., Faracik R., 2008, *Second homes as a factor of the transformation of rural areas in the Polish Carpathians*, *Folia Geographica, Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Presoviensis*, *Prirodne Vedy*, XLVII, 12, Presov, 245–255.
- Mika M., Krzesiwo K., Krzesiwo P., 2007, *Współczesne problemy rozwoju ośrodków narciarskich w Polsce – przykład Szczyrku*, [w:] D. Ptaszycka-Jackowska (red.), *Polska przestrzeń turystyczna*, *Prace Geograficzne IGiGP UJ*, 117, 63–78.
- Pitrus E., 2006, *Uzdrowiska karpackie w dobie transformacji*, *Turyzm*, 16, 1.
- Ptaszycka-Jackowska D., 1995, „Szlak ikon” w Euroregionie Karpackim. *Zarys koncepcji*, *Peregrinus Cracoviensis*, 1, 67–84.
- Ptaszycka-Jackowska D., 2007, *Gospodarowanie przestrzenią turystyczną w Polskich Karpatach*, *Prace Geogr. IGiGP UJ*, 117.
- Sikorska E., 2000, *Sieć transgranicznych szlaków turystycznych w Euroregionie Karpackim*, [w:] *Kierunki aktywizacji gospodarczej przez turystykę na obszarach przygranicznych*, *Materiały z międzynarodowej konferencji w dniach 20–21 marca 2000 r.*, *Urząd Marszałkowski Województwa Podkarpackiego*, *Starostwo Krośnieńskie*, Krosno.
- Soljan I., 2002, *Ośrodki kultu maryjnego w Karpatach Polskich (1772–1992)*, IGiGP UJ, Kraków.
- Warszyńska J. (red.), 1995, *Karpaty Polskie. Przyroda, człowiek i jego działalność*, UJ, Kraków.
- Warszyńska J., 1985, *Funkcja turystyczna Karpat Polskich*, *Folia Geogr.*, Ser.Geogr.-Oecon., 18.
- Wołowicz T., Duszyński M., 2003, *Development limitations of polish spas. Legal and financial barriers*, *Prace Geograficzne UJ*, 111, Kraków, 317–326.
- Zawilińska B., 2007, *Turystyka w działalności parków krajobrazowych w Karpatach*, [w:] W. Kurek, R. Faracik (red.), *Studia nad turystyką. Prace geograficzne i regionalne. Geograficzne, ekonomiczne i społeczne aspekty turystyki*, IGiGP UJ, Kraków.

Tourism in the Polish Carpathian Mountains in the light of contemporary directions in tourism development

Summary

Tourism in the Polish Carpathian Mountains has been undergoing significant changes in recent years. The direction, size, and structure of tourist traffic is increasingly being driven by the needs of people living in cities on the northern fringe of the mountain belt. Longer vacations are giving way to weekend tourism and one-day excursions. Tourism in the region is expanding beyond traditional tourist towns. The most important forms of tourism that are undergoing significant changes are rural tourism, cultural tourism, spa tourism, and ski tourism.

There are about 2,400 agro-tourism farms in the Polish Carpathian Mountain region, most of which are found in the Malopolska Province, the Podkarpackie Province, and the Slaskie Province. It is estimated that there are about 15,000 "second homes" in this region. The key drivers of rural tourism in the Carpathians are an attractive natural landscape, an authentic traditional folk culture, the presence of many small yet diverse farms, the farms' ability to pursue EU funds for tourism development, and finally the development of ecological tourism.

Folk culture, despite its tendency to fade in modern times, is still an important element of the Carpathians' attractive power. The main centers of folklore-based tourism are small heritage sites such as those found in Sanok, Nowy Sacz, and Zubrzyca Gorna. An important role in the promotion of cultural heritage is played by so-called living folklore centers. These include villages where lace as well as wooden toys are produced. Other unique activities include artistic metal forging, relief wood carving, and pottery making. The folklore and customs of Carpathian inhabitants are on display during local cultural events. The largest folklore event in the Carpathians is the International Mountain Folklore Festival.

There are twelve certified health spas in the Polish Carpathian Mountain region with 15,000 patient beds at their disposal. The largest health spas are located in Krynica, Ustron, Muszyna ze Zlockim, Iwonicz-Zdroj, and Polanczyk. In many cases, these are multifunctional tourist centers that offer a growing number of services other than therapeutic treatments. Since the 1990s, a growing number of hotels have been offering their guests recreational spa treatments – a major departure from the traditional health-based approach taken by certified spas.

One hundred and thirty three Carpathian towns possess ski lifts – thirty seven of which are classified as ski stations. As of the end of 2008, the ski infrastructure in the region included 557 ski lifts and 587 ski trails with a total length of 370.9 km. The number of ski lifts has almost tripled since the early 1990s. The best ski infrastructure can be found in the Zakopane region (Tatry Mountains and Podhale region) and in the Silesian Beskidy Mountain region. An important driving force behind the modernization of ski lifts has been competition from other ski centers in Poland, Slovakia, and the Czech Republic. The rate of development in the region would be far higher if it were not for the many legal, ownership, functional, and environmental barriers that hamper growth. Examples include:

- development of a protected site network called Natura 2000
- lack of county funding for the ski industry and related infrastructure
- conflicts concerning the ski industry at large ski stations
- lack of legal regulations governing the relationship between land owners and ski infrastructure operators
- unstable snow cover.

